उत्कटे वा त्याज्यो दूरात् प्रवक्ष्यतः । वा पतिं हन्ति-वर्षेण वन्ध्या मध्येऽत्यटिकाम् । प्रदक्षिणो वा वामो वा रोमूर्ध्वावर्त्तकः स्त्रियाः । एको वा मूर्द्धनि द्वौ वा वामे वामगतौ अपि । आदशाहं पतिघ्नौ तौ त्याज्यौ दूरात् सुबुद्धिना । कन्यावर्त्तो च कुलटा नाभ्यावर्त्तो पतिव्रता । पृष्ठावर्त्तो च भर्त्तृघ्नो कुलटा वाऽथ जायते" ।

अथ कन्यायाः समयविशेषे जन्मवशात् विषकन्यात्व दोषः यथाह जातकालङ्कारे । "भौजङ्गे ९ क्षत्रि-वार्यां शतभिषजि तथा सूर्यमन्दारवारे भद्रासंज्ञे तिथौ वा ननु जननमियात् वा कुमारी विषाख्या । लग्नस्थौ सौम्यखेटावशुभगगनगर्वैकत्राप्ते ततो द्वौ वैरिक्षेत्रानुयातौ यदि जनुषि तदा सा हि कन्या विषाख्या । मन्दाङ्गेयाहितीया यदि तदनु कुजे सप्तमो वारवर्षे २४ द्वादश्यां वा द्विदैवे १६ दिनमथि दिवसे वज्रनिः सा विषाख्या । धर्मस्थो भूमिसूनु-स्तनुसदनगतः सूर्यसूनुस्तदानीं मार्त्तण्डः सूनुजातो यदि जनिसमये सा कुमारी विषाख्या । लग्नादिन्दोः शुभो वा मदनष्टपतिर्दीनवायो विषाख्यं दोषं चैवानपत्यं तदनु च नियतं हन्ति वैधव्यदोषम्" । अन्योऽपि वैधव्यादियोगोऽन्यत्रोक्तः यथा होरागमरत्ने "लग्ना भवेनोष्णकरेऽस्तसंस्थे बाल्येऽपि भौमे विधवा प्रदिष्टा । पापग्रहालोकनवर्गयाते कन्यैव वन्ध्या भवतीति सूतौ । वैधव्यं क्रूरखेटैर्मदनष्टगतैर्निश्चितैः स्यात् शुभैः पापैस्तैर्वैधव्ययुक्तैर्भवति परिहृता प्रेयसा सौम्यदृष्टे । अन्योन्यांशस्थयोश्च क्षितिसुतसितयोर्वैधव्यं योषिदुक्ता चन्द्रोर्वीसूनुशुक्रा यदि मदनष्टके प्रेयसोऽनुमृत्या सेति" "लग्ने व्यये च पाताले इत्यादि" प्रागुक्तम् । एवमन्येऽपि वैधव्यादियोगा आकरे द्रष्टव्याः । सु०चि० तत्पपिहाराय विधिरुक्तः यथा "जन्मोत्थं च विलोक्य बालविधवायोगं विधाय व्रतं सावित्र्या उत पैप्पलं हि सुतया दद्यादिमां वा रहः । सद्यग्नेऽच्युतमूर्त्ति पिप्पलघटैः कृत्वा विवाहं, स्वयं दद्यात्तां चिरजीविनेऽत्र न भवेद्दोषः पुनर्भूभवः" संहितासारे "अवैधव्यकरैर्योगैर्विवाहपटलोदितैः । वराद्यायुष्मते देया कन्या वैधव्ययोगजा" ज्ञानभास्करे "बलवद्विधवायोगे बाल्ये सति लग्नेचन्द्रात् । पिता रहसि कुर्वीत तद्भङ्गं शास्त्रसम्मतम्" मार्क० पु० "बालवैधव्ययोगेऽपि कुम्भद्रुप्रतिमादिभिः । कृत्वा लग्नं रहः पश्चात् कन्योद्वाहं प्रचक्षते" । तत्र सावित्रीपिप्पलादिव्रतविष्णुप्रतिमादिविवाहप्रयोगादयस्तु "पी०धा० विधानपारिजातादौ च द्रष्टव्याः ।

उपयमन न० उप+यम–ल्युट् । १विवाहे २संयमने ३वह्नेरधःस्थापने च । करणे ल्युट् । ४बन्धनसाधने कुशादौ ।

उपयमनी उपयम्यते कर्म्मणि ल्युट् । अग्न्याधानाङ्गे शिक्यादौ "उभयमनीरुपकल्पयन्ति" शत० ब्रा० ३,५,२,१ । "उप अग्नेरधस्तात् यस्यन्त इत्युपमन्यः शिक्याः" भा० । "उपयमनीरुपनिवपति" कात्या० ५,४,२० । "आहवनीयस्योपयमनीभ्यामग्नीध्रीयस्याञ्जोपाञ्जने च" ८,६,३,

उपयष्टृ पु० उप–यज–तृच् । षोडशसु ऋत्विक्षु मध्ये प्रतिप्रस्थाताख्ये ऋत्विग्भेदे । "मनोमे हार्दि यच्छेति ततोऽहोपयष्टात्मानं मानुमद्यक्षि" शत० ब्रा० ३,८,५,५ ।

उपयाचक त्रि० उपगम्य याचकः उप+याच–ण्वुल् । समीपे आगम्य याच्ञाकर्त्तरि । [दिप्रार्थने ।

उपयाचन न० उपगम्य याचनम् । देवादिसमीपे अभीष्ट-

उपयाचित त्रि० उपयाच्यतेऽनेन वा० करणे क्तच् । अभीष्टसिद्धये देवेभ्योदेये पश्वादौ । "उपयाचितदानेन यतो देवा अभीष्टदाः" पञ्चत० । कर्म्मणि क्त । २उपगम्य प्रार्थिते च । भावे क्त । ३उपगम्ययाचने न० "उपयाचिताय हितम् कन् । स्वेष्टसिद्ध्यर्थं देवेभ्योदीयमाने पश्वादौ । "सिद्धायतनानि कृतविविधदेवतोपयाचितकानि" काद० ।

उपयाज प० उप+यज–घञ् वत्तात्वात् प्रयाजादिवत् न कुत्वम् । उपयाजि एकादशप्रभेदे, यागाङ्गे यागभेदे । २काश्यपगोत्रे ऋषिभेदे । "तथैव च महाभागः सोऽपश्यच्छंसितव्रतौ । याजोपयाजौ ब्रह्मर्षी याज्यनौ परमेष्ठिनौ । संहिताध्ययने युक्तौ गोत्रतश्चापि काश्यपौ । तौरथेयौ वीर्ययुक्तौ ब्राह्मणाद्यग्निसत्तमौ" भा० आ० १६७ अ० । "ताभ्यामेव याजनेन द्रुपदेन पुत्रयोः-प्राप्तिः "पुत्रार्थमयजद्राजा वधाय मम भारत ! । याजोपयाजतपसा पुत्रं लेभे स पावकात् । धृष्टद्युम्नं द्रौपदीञ्च वेदिमध्यादनिन्दिताम्" भा० आ० ३८ अ० ।

उपयात प० त्रि० उप+या–कर्त्तरि क्त । समीपागते । "उपयातायार्य्यमिति कोहनीया" गोभि० । "उपयातायार्य्यसमीपमागताय" म० त० रघुनन्दनः

उपयाम न० उप+या–ल्युट् । उपसर्पणं त्वरिता बभूव" कुमा० ।

उपयाम पु० उपयामबलनेन उप+यम–घञ्